

MOĞOL TARİHİNDE TEMÜGE OTÇİĞİN'E DAİR NOTLAR*

*Çetin KAYA***

Öz: Bu çalışmada Yesügey Bagatur ve Ögelün'den dünyaya gelmiş olan Temüge'nin hayatı ele alınmıştır. Temüge en küçük erkek çocuk olduğu için Otçigin olarak anılmıştır. Otçigin, "ateşin ve evin efendisi" anlamına gelmektedir. Temüge çok küçük yaşta yetim kaldı. Babasının ölümüyle birlikte annesi ve diğer kardeşlerinin himayesinde hayata tutunmayı başardı. En büyük ağabeyi Temüçin'in, "Cengiz Han" olarak anılmaya başlayıp kendi imparatorluğunu kurduğu süreçte daima ona yardımcı oldu. Temüge, bu yardımları neticesinde saygınlığını artırarak Cengiz Han tarafından ordu ve yurt sahibi olmakla ödüllendirildi. Mevcut konumunu Cengiz Han'ın ölümü sonrasında da korumayı başardı. Ancak Ögedey Kağan'ın 1241 yılında ölümü sonrasında kağanlık tahtını ele geçirmek istemiş ve bu nedenle 1246 yılında tahta geçen Göyük Han zamanında yargılanmıştır. Bazı araştırmacılar tarafından yargılama sonucunda idam edildiği iddia edilmektedir. Ancak bu durum, ana kaynaklar tarafından teyit edilememektedir. Buna rağmen yine de onun hayatına dair ulaşılabilen en son kayıt, 1246 yılı olaylarında yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Temüge Otçigin, Cengiz Han, Ögedey, Moğollar, Moğol Tarihi.

Some Notes on the Role of Temuge Otchigin in the History of Mongols

Abstract: Temuge, the youngest son of Yesugei Ba'atur and Hoelun is the subject of this study. As he was Yesugei's youngest son, he was given the name Otchigin, which meant in English the "Prince of Fire and House". Temuge's father passed away when he was very young, leaving him an orphan. After his father's death, he was able to make it through with the help of his mother and his other brothers. When his eldest brother Temuchin adopted the name Genghis Khan and established his own empire, Otchigin assisted him constantly in the process. Thus, Genghis Khan rewarded Temuge rewarded with an army and a yurt, which improved his standing. Even after the death of Genghis Khan, Temuge was able to hold onto his post. However after the death of Ogedei Khagan in 1241, he attempted to take over the khaganate and he stood trial in 1246, during the reign of Goyuk Khan, who in the meantime ascended to the throne. Some researchers claim that he was put to death as a result of the trial, although the chronicles do not support this claim. The events of the year 1246, however, are the last mention with regard to his life.

Keywords: Temuge Otchigin, Genghis Khan, Ogedei, Mongols, History of Mongol.

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 12.04.2022 - 20.12.2022

** Dr.Öğr.Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu, Türkiye. E-posta: ccetinkayaa.58@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3876-5140.

Giriş

Moğolların köklü bir ailesine mensup olan Temüğe'nin soyu şu şekilde açıklanabilir: XII. yüzyıl veya daha erken dönemlerden itibaren Onon, Kerülen ve Tula Irmakları civarında yaşam süren Moğolların hükümdar soyu, Börçigin neslidir. Börçigin nesli, Alan Goua'nın kocası Dobun Mergen öldükten sonra dünyaya getirdiği üç çocuktan biri olan Bodonçar'ın soyundan gelenlere verilen addır (Anonim, 1990, ss. 20, 41; Anonim, 2004, ss. 3-4, 8; Anonim, 2011, ss. 15, 19; Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, yz. 97a-b; Anonim, yz. 5a-6a). Bodonçar'ın yedinci kuşak torunu Kabul Kağan'ın soyundan gelenler ise Kıyat boyu olarak nitelendirilmişlerdir (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, s. 146; Anonim, 1990, ss. 67-68; Anonim, 2004, s. 14; Anonim, 2011, s. 24). Kıyat boyuna mensup Yesügey Bagatur da Kabul Kağan'ın Bartan Bagatur'dan torunudur (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, yz. 102a-104a; Anonim, yz. 8a-9b). Yesügey Bagatur'un, Olhunud¹ boyundan eşi Ögelün'den dört erkek evladı olmuştur. Bunlar; Temüçin, Kasar, Kaçigun ve Temüge isimlerindedir (Anonim, 1990, s. 64; Anonim, 2004, s. 13; Anonim, 2011, s. 24; Lubsandanzan, 2006, ss. 46-47; Sagan Setsen, 2006, ss. 57-58). Yesügey Bagatur'un bir diğer eşi, Süçigel'den de iki evladı olmuştur ki bunlar Begter ve Belgütey isimindedirler (Lubsandanzan, 2006, ss. 46-47; Sagan Setsen, 2006, s. 58; Mergen Gegeen, 2006, ss. 60-61). Temüge, Yesügey Bagatur'un en küçük erkek çocuğudur. Bu nedenle Otçigin² olarak anılmıştır (Anonim, 1990, ss. 64-65; Anonim, 2004, s. 13; Anonim, 2011, s. 24). Otçigin, “ateş ve evin sahibi, efendisi” anlamına gelmektedir (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I-II, ss. 280, 784-785; Rybatzki, 2006, s. 27; Lessing, 2017, s. 732; Atwood, 2004, s. 18; Buell, 2003, s. 208; Togan, 2016, ss. 407-408). Kaynaklarda Temüçin dokuz yaşında iken Temüğe'nin üç yaşında olduğu bilgisi mevcuttur (Anonim, 1990, ss. 64-65; Anonim, 2004, s. 13; Anonim, 2011, s. 24; Lubsandanzan, 2006, s. 46). Temüçin'in doğum tarihi, günümüz araştırmacıları tarafından 1162 yılı olarak kabul görmektedir (Anonim, 2004, s. 323; Biran, 2019, s. 53; Paulenz, 2020, s. 23; May, 2021, s. 57. Daha ayrıntılı bir inceleme için bk. Ratchnevsky, 1992, ss. 17-19; Weatherford, 2021, s. 74). Bu açıdan bakıldığında Temüğe'nin doğumunun 1168 yılında gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Anonim, 2004, s. 323).

¹ Onggir Gölü civarında yaşadıkları için Ongirad olarak anılan boyun mensuplarından Kabay Şire'nin oğlu Olhunud'un soyundan gelenlere verilen bir şube adıdır. Bk. Anonim, 1990, s. 54; Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, ss. 157, 162; T'ang, 1970, s. 53; May, 2017, s. 233.

² Bu ifade *Erdeniin Tovç*'da Otçigin, *Târih-i Cihân Gûşâ*'da Otekin, *Câmiu't Tevârih*'de ise Otçigin şeklinde belirtilmesine rağmen genelde Otçi olarak yazılmıştır. Bk. Sagan Setsen, 2006, s. 58; Cüveyni, 2016, s. 247; Cüveynî, 2013, s. 187; Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, s. 280.

Temüğe Otçigin'in Ölümüne Kadar Mevcudiyeti Tespit Edilen Olaylar

Temüğe Otçigin'in özellikle çocukluğu ve gençliği zamanında ailesi ile birlikte hareket ettiği tahmin edilse de kaynaklar her olayda onun ismine yer vermemektedirler. Bu nedenle onun şahsen mevcudiyetinin teyit edildiği meseleler oldukça kısıtlı kalmıştır. Ama çocukluğundan başlanarak kesitler halinde hayatına dair bilgiler bulmak mümkündür. 1171 yılında³ oğlu Temüçin için evlenecek kız baktıktan sonra geri dönerken Tatarlar⁴ tarafından zehirlenen Yesügey Bagatur'un ölümüyle yetim kalan Temüğe ve kardeşleri, anneleri Ögelün ve Soçigel'in himayesinde yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Ancak yanlarında buldukları Tayiçiğüud⁵ boyu, onları dışlayarak kendileri ile birlikte konup göçmelerine izin vermemiştir. Böylece Temüğe ve ailesi, bozkırda kaderine terk edilmiştir (Anonim, 1990, ss. 78-83; Anonim, 2004, ss. 17-18; Anonim, 2011, ss. 30-31). Temüğe'nin adının geçtiği ilk olay da bu dönemde gerçekleşmiştir. Yesügey'in çocuklarının büyüüp kendilerinden öç alacağını düşünen Tayiçiğüud boyu mensuplarından Targuday Kiriltug⁶ etrafına toplamış olduğu bir grup ile Temüğe'nin ailesine saldırmış ve hanesini yağmalamaya çalışmıştır. Durumu gören Temüğe ve ailesi, kaçarak canlarını kurtarmanın yollarını aramışlardır. Ağabeylerinden Belgütey, ağaç dallarından mızrak yaparak düşmanlarına karşı ailesini savunmaya çalışmıştır. Kasar, yaşları daha küçük olan Kaçigun, Temüğe ve Temülen'i korumak için ok atarak geri çekilip, kardeşlerini dağın oyuklarına saklamayı başarmıştır. Ancak Targuday Kiriltug'un asıl niyeti, Temüçin'i yakalamaktır. Bu durum dillendirildiğinde Temüçin, kaçarak ormana sığınmıştır. Hasımları da onun peşinden giderek diğer aile bireyleri ile uğraşmayı bırakmışlardır. Bu şekilde Temüğe ve aile bireyleri, Tayiçiğüud boyuna esir olmaktan kurtulmuştur. Ancak Temüçin, zorlu bir takip süreci dahilinde onların eline geçip tutsak edilmesine rağmen kısa süre sonra kurtulmayı başarmıştır. Ailesinin yanına geldiğinde ise hepsi birlikte geçerek Burhan Haldun'un güneyinde bulunan Gürelgü Dağları'nın eteklerinden akan Senggür Çayı'nın döküldüğü Gök Göl

³ Bu tarih, 1162 yılında Temüçin'in doğumunun gerçekleştiği varsayımına göre verilmiştir.

⁴ Tatarlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Reşiduddin Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, ss. 77-78; T'ang, 1970, ss. 91-92; May, 2017, ss. 249-250; Atwood, 2004, ss. 528-530; Yıldırım, 2012.

⁵ Kabul Kağan'ın babasının amcasının oğlu, Çaragay Lingu'nun torunu Ambagay'ın yönetimi altında bulunan halka Tayiçiğüud denilmektedir. Ne zaman ayrı bir boy olarak ortaya çıktıklarına dair çeşitli rivayetler vardır. Bk. Reşiduddin Fazlullah Hemedânî, yz. 97a-b; Anonim, yz. 5a-6a; Reşiduddin Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, ss. 186-187; T'ang, 1970, s. 245; Anonim, 1990, ss. 47-48; Anonim, 2004, s. 9; Anonim, 2011, s. 20; Lubsandanzan, 2006, s. 39.

⁶ Ambagay Kağan'ın neslinden Adal Han'ın oğludur. Bk. Reşiduddin Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, ss. 188-189.

civarında yer alan Kara Zürgen mevkiine yerleşmişlerdir (Anonim, 1990, ss. 94-112; Anonim, 2004, ss. 22-26; Anonim, 2011, ss. 35-38; Lubsandanzan, 2006, ss. 55-58; Sagan Setsen, 2006, ss. 60-61).

1178 yılı akabinde Temüğe, on bir yaş dolaylarında⁷ iken ailesi ile birlikte Kerülen Nehri'nin Bürgi kırına yerleşmiştir. Temüçin'in eşi Börte'yi gelin edip getirdiğini duyan Merkit boyundan Togtoga, Tair Usun ve Hagatay Darmala topladıkları askerler ile onların obasını basmaya niyetlenmişlerdir. Amaçları, Yesügey Bagatur'un Ögelün'ü Merkit boyu mensuplarından Yeke Çiledü'nün düğün alayını basarak kaçırmasının intikamını almaktır. Bu sırada kalabalık bir ordunun kendilerine yaklaştığını anlayan Ögelün, çocuklarını kaçmaları için uyarmıştır. Temüğe'nin de aralarında bulunduğu tüm çocuklar, birer at bularak uzaklaşmış ve Burhan Dağı'na doğru gitmişlerdir. Merkit ordusu, onları arasa da bulamamıştır. Ancak Temüçin'in eşi Börte'yi yakalayarak esir etmişlerdir (Anonim, 1990, ss. 126-140; Anonim, 2004, ss. 29-32; Anonim, 2011, ss. 41-43; Lubsandanzan, 2006, ss. 61-64).

Temüğe'nin dâhil olduğu bir diğer mesele ise yirmi dört yaş dolaylarında 1192 yılına dair kayıtlarda bulunmaktadır (Sagan Setsen, 2006, s. 65). Bu dönemde Kutuktu Cürki'nin⁸ oğulları Saça Begi ve Tayıçu ile Temüğe'nin ailesi bir mücadeleye girişmiştir. Babalarının adına istinaden bu aileye mensup kişiler, Cürkin olarak anılmaktadır. Her ne kadar *Gizli Tarihçe* olayın anlatımında Temüğe'nin adına yer vermese (Anonim, 1990, ss. 225-228; Anonim, 2004, ss. 54-55; Anonim, 2011, ss. 72-73) de *Câmiu't Tevârih* onun da dâhil olduğunu (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, s. 335) rivayet etmektedir. *Erdeniin Tovç* ve *Altan Tovç* da bu hususta *Câmiu't Tevârih*'i destekler malumatlar vermektedirler (Lubsandanzan, 2006, ss. 81-82; Sagan Setsen, 2006, ss. 68-69). Olay, Temüçin'in han ilan edilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Saça Begi, Temüçin'in han olmasını teklif eden ilk kişilerden biridir⁹. Temüçin de bu yakınlığa istinaden Onon Nehri kenarında bir toy düzenleyip Saça Begi, kardeşi Tayıçu ve aile üyelerini davet ederek onları onurlandırmak istemiştir. Ancak toy esnasında kıımız içilirken takip edilen sıraya itirazlar ve Belgütey'in, Cürkin ailesi taraftarlarınca yaralanması husumete sebebiyet vermiştir. Bu

⁷ Sagan Setsen, tarafından Temüçin'in on yedi yaşında olduğu bilgisi rivayet edilmektedir. Temüğe'nin de Temüçin'den altı yaş küçük olduğu bilinmektedir. Bu nedenle on bir yaş dolaylarında olduğu kanaatine varılmıştır. Bk. Sagan Setsen, 2006, s. 61.

⁸ Kutuktu Cürki, Kabul Kağan'ın Öhin Bargay isimli oğlundan torunudur. Bk. Anonim, 1990, s. 49; Anonim, 2004, s. 10; Anonim, 2011, s. 21.

⁹ Temüçin'in ilk olarak han ilan edilmesi fikrini ortaya atan kişiler arasında Cacirat boyundan Korçı, Kabul Kağan'ın Kutula Kağan'dan torunu Altan, Negün Tayıcı'nın oğlu Kuçar ve Saça Begi bulunmaktadır. Bk. Anonim, 1990, ss. 49-51, 197-205; Anonim, 2004, ss.10, 47-49; Anonim, 2011, ss. 21, 63-64.

husumet dolayısıyla çıkan muharebelere Temüğe de karışarak ailesine karşı yürütülen saldırılara engel olmak ve düşmanlarına üstün gelmek için girişimlerde bulunmuştur. Olayın neticesinde Temüğe'nin ailesi galip gelip Cürkin mensuplarından bazı kişileri esir etse de tutsaklar serbest bırakılarak iki aile arasında yeniden barış tesis edilmiştir (Anonim, 1990, ss. 226-232; Anonim, 2004, ss. 10, 54-56; Anonim, 2011, ss. 72-73; Lubsandanzan, 2006, ss. 81-84; Sagan Setsen, 2006, ss. 68-70; Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, ss. 335-337).

Yukarıda bahsedilen olay sonrası bir süre kaynaklar, Temüğe Otçigin hakkında suskunluğunu korusa da *Gizli Tarihçe* 1203 yılında Nayman boyundan Tayang Han ile verilen mücadeleler kapsamında Otçigin Noyan isimli bir kişiden bahsetmektedir. Bu kişi, Tayang Han'a karşı verilecek olan savaşın seyrini kararlaştırmak için düzenlenen danışma toplantısında bulunmaktadır. Toyda Temüçin'e bağlı birçok bey, atları zayıf olduğu için savaşın biraz geciktirilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Ancak Otçigin Noyan, böyle bir bahanenin anlamsızlığını ve kendi atlarının gayet semiz olduğunu iddia ederek onların savaş kararı almasında etkin rol oynamıştır (Anonim, 1990, ss. 462-472; Anonim, 2004, ss. 112-113; Anonim, 2011, ss. 143-145). Ancak *Câmiu't Tevârih*, bu kişinin Temüçin'in amcası Daritay Otçigin¹⁰ olduğunu belirtmektedir (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, ss. 269, 415). Zira bu meselede bir takım çelişkiler mevcuttur. *Câmiu't Tevârih*, Daritay Otçigin'in Tatarlar ile girilen mücadelede Altan ve Kuçar ile birlikte ganimet peşine düştüğü için kusurlu bulunduğunu rivayet etmektedir. Bu nedenle Temüçin'in onları yakalayıp yargılayacağını anlayarak saf değiştirmiş ve onun düşmanları ile anlaşma yoluna gitmişlerdir (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, ss. 271, 269-270). *Gizli Tarihçe* ise Tatarlar ile verilen mücadelenin 1202 yılında meydana geldiğini; Altan, Kuçar ve Daritay'ın bu yıl içerisinde bahsedilen kabahati işledikleri malumatını vermektedir. Olay sonrası Altan ve Kuçar'ın saf değiştirdiği bilgisi, eserde teyit edilse de Daritay'ın hala Temüçin ile birlikte hareket ettiği görülmektedir. Daritay, işlemiş olduğu kabahat nedeniyle bazı yaptırımlar ve cezalara maruz kalmıştır. Bu nedenle önemli meselelerin görüşüldüğü danışma kuruluna girmesi yasaklanmıştır (Anonim, 1990, s. 323; Anonim, 2004, s. 78; Anonim, 2011, s. 108). Bu açıdan bakılarak bir durum değerlendirmesi yapıldığında Daritay'ın almış olduğu yasak nedeniyle yukarıda bahsedilen olayda kararı etkileyecek bir merci sıfatını üstlenmesi pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca eserde amcaları, Daritay Otçigin ve Daritay (Rachewiltz, 1972, ss. 21-23, 51, 62, 71, 212) şeklinde anılsa da Temüğe'nin ismi bazı yerlerde Otçigin Noyan (Rachewiltz, 1972, ss. 141, 161, 172, 282) olarak neşredilmektedir. Zira Temüçin ile Tayang mücadelesinde Temüğe'nin

¹⁰ Yesügey Bagatur'un en küçük kardeşidir. Anonim, 1990, ss. 48-50; Anonim, 2004, s. 10; Anonim, 2011, ss. 20-21.

aktif rol aldığı da kesin olarak malumdur (Anonim, 1990, ss. 489, 501-502; Anonim, 2004, ss. 118, 121; Anonim, 2011, ss. 150, 154). Sonuç olarak bu tespitler ışığında *Gizli Tarihçe*'ye göre Tayang Han ile savaş kararı almada etkin olan failin Temüğe Otçigin olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, *Câmiu't Tevârih*'deki kaydın müellif tarafından iki kişinin birbirine karıştırılması sonucunda hatalı olarak neşredildiği ve doğrusunun Temüğe olduğu söylenebilir.

Gizli Tarihçe'de 1207 ve 1211 yılları arasında geçen olayların anlatımı yapılırken Temüğe Otçigin'in adına rastlanmaktadır. Burada bütün Moğolistan'ı kendi yönetimi altına almış ve artık Cengiz Han olarak anılmaya başlayan Temüçin, aile üyelerine çeşitli miktarlarda ordular tahsis etmiştir. Esere göre annesi Ögelün ve kardeşi Temüğe, bu taksimattan paylarını birlikte almışlardır. Onların ikisinin yönetimi altına on bin kişilik bir ordu bağışlanmıştır. Ayrıca bu ordunun kontrolünü sağlamak için Küçü, Kököçü, Cungsay ve Korgasun isimli dört bey görevlendirilmiştir (Anonim, 1990, ss. 691-697; Anonim, 2004, ss. 166-167; Anonim, 2011, ss. 206-207; Lubsandanzan, 2006, ss. 158-159). *Câmiu't Tevârih*'de ise Cengiz Han'ın en sevdiği ve en muteber tuttuğu kardeşi Temüğe Otçigin'in idaresine bırakılan yurdun, coğrafi olarak Moğolistan'ın kuzey doğusunda kaldığı neşredilmektedir. Yönetimi altına tahsis edilen ordunun da beş bin kişiden oluştuğu belirtilmektedir. Bu ordunun iki bin kişisi Kelengüt Orunar¹¹ boyundan, bin kişisi Bisut¹² boyundan, geriye kalan iki bin kişinin ise muhtelif boylardan oluştuğu bilgisi yer almaktadır. Çeşitli boylardan meydana gelen iki bin kişinin dört yüzü Cacirat¹³ boyuna mensuptur. Temüğe'nin adı geçen boyun lideri Camuha'yı öldürmesine¹⁴ binaen bu dört yüz kişi, onun yönetimine dâhil edilmiştir (Reşiduddin Fazlullah Hemedâni, 1995, C. I, ss. 280-281, 610).

Temüğe Otçigin'in belki de devletin bekası için almış olduğu kritik rollerden birisi de Teb Tenger vakasıdır. Teb Tenger, Yesügey Bagatur'un ölümü sonrasında Ögelün ve çocuklarına destek olan Kongotaday Mônglig'in yedi oğlunun dördüncüsüdür. Onun asıl ismi Kököçü olup kamlık yaptığı için Teb Tenger denilmiştir (Anonim, 1990, s. 697; Anonim, 2004, s. 168; Anonim,

¹¹ Kelengüt Orunar boyu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Reşiduddin Fazlullah Hemedâni, 1995, C. I, ss. 162-172.

¹² Bu boy Kabul Kağan'ın kardeşlerinden en küçüğünün soyundan gelmektedir. Bk. Reşiduddin Fazlullah Hemedâni, 1995, C. I, s. 207.

¹³ Borçigin soyunun atası Bodonçar'ın ilk aldığı eşten dünyaya gelmiş ama Bodonçar'ın oğlu olmayan Caciraday'ın soyundan gelenlere verilen boy adıdır. Bk. Anonim, 1990, ss. 39-41; Anonim, 2004, s. 8; Anonim, 2011, s. 19.

¹⁴ Camuha'nın ölümüne *Gizli Tarihçe* 1205 yılı olaylarının anlatıldığı kısımda yer vermektedir. Bk. Anonim, 1990, ss. 548-550; Anonim, 2004, ss. 132-133; Anonim, 2011, s. 173.

2011, s. 207). Temüçin, Moğolların başına han seçildiğinde “Cengiz Han” olarak anılması gerektiğini ilk dillendiren kişi yine Teb Tenger’dir (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, ss. 285-286). Teb Tenger gerek babasının makamı gerekse inançsal konumu dolayısıyla Cengiz Han’ın nazarında önemli bir mertebeye ulaşmıştır. Bu nedenle Cengiz Han’ın kardeşi Kasar’ı, diğer altı kardeşi ile birlikte dövme cesaretini göstermiştir. Sonrasında da Tanrı’nın bekçilerinin Cengiz Han’ın ardından Kasar’ın ulusun başına geçeceğini söylediğini iddia etmiştir. Teb Tenger’in söylediklerine inanan Cengiz Han, Kasar’ı öldürmek için yargılarken anneleri Ögelün yetişerek duruma engel olmuştur. Cengiz Han’ı telkinleri ile yönlendiren Teb Tenger’in inançsal saygınlığının yanı sıra devlet içerisindeki konumunun da arttığını gören boy beyleri, bu nedenle ona yakınlaşmışlardır. Cengiz Han’ın yapmış olduğu taksimat bozularak boylar, kendi rızalarıyla idareci seçer duruma gelmiştir. Bu durum, oluşturulan düzenin bozulmasına yol açmaya başlamıştır. Temüğe Otçigin’e bağlı bazı boylar da ona karşı itaatsizlik ederek Teb Tenger’in himayesi altına girmişlerdir. Teb Tenger’den halkını istemeye elçi gönderdiğinde ise gelen kişiyi döverek atının semerini sırtına vurup yayan olarak geri Temüğe’ye yollamışlardır. Bu duruma sinirlenen Temüğe, kendisi halkını istemeye gittiğinde ise Teb Tenger ve kardeşleri onu dövmek için etrafını sardıklarında hatalı olduğunu söyleyerek darp edilmekten kurtulmayı başarmıştır. Ancak kabul ettiği hataya binaen Teb Tenger’in önünde diz çökmesi istenmiştir. Temüğe de korkusundan denilenleri yaparak Teb Tenger’in karşısında saygıyla eğilmiştir. Ancak onların yanından ayrıldıktan sonra doğruca Cengiz Han’a giderek olanları anlatmıştır. Söylenenleri duyan Börte, göğsünü döverek Mönğlig’in oğullarının yaptıklarından yakınmıştır. Bu olay sonrası Cengiz Han, Temüğe’ye birazdan Teb Tenger’i çağıracağını ve intikamını nasıl alacağına karar vermesini söylemiştir. Temüğe de giderek üç güreşçi ayarlamış ve beklemeye koyulmuştur. Teb Tenger, babası Mönğlig ve diğer altı kardeşi gelerek Cengiz Han’ın hanesine girmişlerdir. Bu sırada Temüğe hemen Teb Tenger’e saldırarak dövüşmeye başlamıştır. Cengiz Han dışarıda dövüşmelerini söyledikten sonra Temüğe, Teb Tenger’i kapıya doğru sürüklemiştir. Hazır bulunan üç güreşçi, Teb Tenger’i tutarak belini kırmışlardır. Teb Tenger’in kardeşleri, bu durumun intikamını almak için harekete geçecekken orada bulunan kişiler, Temüğe’nin ve Cengiz Han’ın etrafını sarıp onlara engel olmuşlardır. Teb Tenger, bu olay cereyan ettikten kısa süre sonra ölmüştür. Babası Mönğlig ve kardeşleri de sergiledikleri davranışlar nedeniyle Cengiz Han tarafından kınanmışlardır (Anonim, 1990, ss. 697-725; Anonim, 2004, s. 168-174; Anonim, 2011, ss. 207-212).

Temüğe’nin 1219 yılında başlayan Harezmsah Seferi’ne katıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Muhtemelen Moğolistan’ın güvenlik ve idaresi için orada kalmaya memur edilmiştir. Bu sırada Cengiz Han’ın daveti sonrası Moğolistan’dan geçerek onunla görüşmeye giden Taoist

rahip Ch'ang Ch'un, Kerulen Nehri yakınlarında iken Temüğe'nin ricası üzerine 1221 yılı baharında onun misafiri olmuştur. Temüğe ona uzun bir yaşamın sırrını sormasına rağmen rahip bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Ancak Temüğe, rahipten Cengiz Han ile görüşükten sonra tekrar görüşme sözü alarak ona yüzer tane at ve öküz hediye etmiştir (Li Chih-Ch'ang, 1931, ss. 59, 64; Yıldırım, 2013, ss. 221, 225). Cengiz Han, 1224 yılında Harezmsah Seferi'nden döndükten¹⁵ sonra bazı aile üyeleri ile birlikte ava çıkmıştır. Nayman vilayeti sınırından Uygur vilayetlerine kadar olan bölge taranarak av hayvanları aranmıştır. Sonrasında yumuşak zeminli bir bölgeye gelip toy kurmak istemişlerdir. Ancak çıkan tozdan rahatsız olununca Cengiz Han, emir vermiş ve orada bulunan beylerden taş getirerek hanelerinin etrafına dökmelerini istemiştir. Emre herkes uymasına rağmen Temüğe Otçigin, zemine taş yerine zaten az bulunan odunları döşemiştir. Bu nedenle Cengiz Han tarafından kınanmıştır. Ayrıca av sırasında Temüğe, askerler ile doğru orantılı gitmediği için bazı kişileri geride bırakıp mevcut nizamı bozarak bir suç daha işlemiştir. Bu sebepten dolayı yedi gün ava katılmama cezası almıştır. Yedi günün sonunda ona çok kızmış olan ağabeyi Cengiz Han'ın huzuruna çıkarak tekrar herhangi bir suç işlemeyeceğini söyleyince affedilmiştir. Düzenlenen av merasimi sonlanınca da Tangutlar üzerine sefere çıkılmıştır (Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, ss. 535-536, 610).

Cengiz Han'ın 1227 yılında Tangut Seferi'nde iken ölümüyle (Anonim, 1990, s. 822; Anonim, 2004, s. 200; Anonim, 2011, s. 238; Cüveynî, 2016, s. 246; Cüveynî, 2013, ss. 186-187; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, s. 634; Sagan Setsen, 2006, s. 87) birlikte aile fertleri, yeni hükümdarı seçmek için Kerülen Nehri kenarında toplanmışlardır¹⁶. Kurultay; Cengiz Han'ın çocukları, torunları, kardeşleri ve yeğenlerinin katılımları ile başlamıştır. Katılımcılar arasında Temüğe Otçigin de bulunmaktadır. Kurultay neticesinde, Cengiz Han'ın vasiyetine uygun şekilde (Bk. Kaya, 2021b, ss. 23-34) Ögedey tahta çıkmıştır. Tahta çıkış seremonisi dâhilinde Temüğe de önemli bir rol üstlenmiştir. Her ne kadar farklı ayrıntılar mevcut olsa da kaynaklar bunu teyit etmektedir. Bu olaydan bahseden eserlerden *Gizli Tarihçe*'ye göre sağ kolu Çağatay ve Batu, sol kolu Temüğe Otçigin, Kasar'ın çocukları (Bk. Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, yz. 104a; Anonim, yz. 9b-10a) Yegü ve Yisüngge,

¹⁵ Seferden dönüş tarihi *Câmiu't Tevârih*'de 1224, *Gizli Tarihçe*'de 1225 yılı olarak gösterilmektedir. Bk. Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, s. 535; Anonim, 1990, ss. 802-803; Anonim, 2004, s. 195; Anonim, 2011, s. 231.

¹⁶ Kurultayın düzenlenme yılı hakkında iki farklı rivayet bulunmaktadır. 1228 yılı rivayeti için bk. Anonim, 1990, s. 822; Anonim, 2004, s. 200; Anonim, 2011, s. 241; Sagan Setsen, 2006, s. 90. 1229 yılı rivayeti için bk. Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, ss. 636-637; Cüveynî, 2016, s. 250; Cüveynî, 2013, s. 189; Lubsandanzan, 2006, s. 225. Ayrıca bk. Kaya, 2021a, s. 39.

merkezi de Toluy temsil etmiştir (Anonim, 1990, ss. 822-823; Anonim, 2004, s. 200; Anonim, 2011, s. 241). *Târîh-i Cihân Gûşâ* ise bu durumu teyit eder nitelikte Ögedey'i tahta oturtur iken sağ kolundan Çağatay'ın, sol kolundan Temüğe Otçigin'in tuttuğu ve Toluy'un da ağabeyine kâse içerisinde içecek sunduğu bilgilerini vermektedir (Cüveynî, 2016, s. 250; Cüveynî, 2013, s. 189). *Câmiu't Tevârih*'de bu ikisinden biraz daha farklı olarak Ögedey'in tahta geçirildiği sırada Toluy'un yeni kağanın sol kolundan, Çağatay'ın sağ kolundan ve amcaları Temüğe Otçigin'in de kemerinden tuttuğu ifade edilir (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, s. 636).

Ögedey Kağan zamanında, devlet içerisinde haberleşmeyi sağlayan ulaklar ve devletlerarası diplomasi trafiğini yürüten elçilik heyetlerinin belli bir nizama bağlı olmadıkları için bazı yerlerde düzeni bozdukları tespit edilmiştir. Onların işlerini daha rahat ve güvenli şekilde yapmaları için çareler aranmıştır. Bu hususta en güvenli ve en hızlı olduğuna kanaat getirilen yam sisteminin kurulmasına karar verilmiştir. Karar, diğer hanedan mensuplarına da tevdi edilmiştir. Temüğe Otçigin de kararı onaylamış ve yam sistemi dâhilinde kendi bölgesine yapılacak olan hanların gıda, hayvan gibi ihtiyaçlarını karşılamak adına yıllık vergi vermeyi kabul etmiştir (Anonim, 1990, ss. 876-884; Anonim, 2004, ss. 215-216; Anonim, 2011, ss. 249-250). Ayrıca Temüğe'nin kendi rızası ile birçok imar faaliyetinde bulunduğu da bilinmektedir (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, s. 280).

Ögedey Kağan'ın 1241 yılında ölümü (Cüveynî, 2016, s. 261; Cüveynî, 2013, s. 198; Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, s. 674; Lubsandanzan, 2006, s. 226) sonrasında yeni han seçilene kadar tahta vekâlet etmesi için eşi Töregene Hatun, tayin edilmiştir (Cüveynî, 2016, ss. 297-298; Cüveynî, 2013, s. 228). *Câmiu't Tevârih* bu hususta Töregene Hatun'un kimseye danışmadan tahta vekalet ettiğini rivayet etmektedir (Bk. Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. II, s. 799). Ancak Töregene Hatun'un vekâleti sırasında devletin önemli kademelerinde bulunan bazı kimseler küstürülerek idari teşkilatın bozulmasına neden olunmuştur. Oluşan durum neticesinde Töregene Hatun, yeni hükümdarın seçilmesi için diğer hanedan üyelerine elçiler yollasa da kimse onun bu çağrısını dikkate almamıştır. Vaziyetten cesaret alan Temüğe Otçigin de büyük bir ordu ile birlikte, kağanlık merkezinin bulunduğu yere doğru yola çıkmıştır. Amacı Moğol tahtını ele geçirmektir. Töregene Hatun, ona ulak yollayarak bu kadar hazırlıklı bir ordu ile kendilerine doğru gelmenin arkasında yatan manayı sormuştur. Bu durum, diğer hanedan üyeleri tarafından da duyulunca hepsi rahatsız olmuşlardır. Temüğe'nin niyetini anlamak için oğlu Urutay ve Mengli Oğul¹⁷, Töregene Hatun tarafından Cengiz Han'ın küçük kardeşinin yanına gönderilmiştir. Mengli Oğul ile görüşen Temüğe, yapmış olduğu işten

¹⁷ Bu kişinin Ögedey'in oğlu Melik olduğu belirtilmektedir. Bk. Cüveynî, 2013, s. 230.

pişmanlık duyarak Ögedey Kağan'ın ölümü sonrasında ailesine taziye için geldiğini söylemiştir. Göyük'ün annesinin yanına gelmek için İmil Nehri'ne ulaştığını duyunca da iyice huzursuz olmuştur. Böylece yeniden kendi yurduna dönerek tahta sahip olma isteğinden vazgeçmiştir (Cüveynî, 2016, ss. 300-301, 304-305; Cüveynî, 2013, ss. 230-233; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. II, ss. 801-802).

Göyük'ün annesi Töregene'nin yanına gelişi sonrasında diğer hanedan üyelerine elçiler yollanarak yeni hükümdarın seçilmesi için kurultay düzenleneceği bildirilmiştir. Bu haber üzerine hanedan mensupları, yola çıkarak 1246 yılında Gök Göl mevkiinde toplanmışlardır. Alana ilk gelen Toluy'un eşi Sorkagtani Beki ve oğulları olmuştur. Sonrasında doğudan Temüğe Otçigin, oğulları ve Cengiz Han'ın diğer kardeşlerinin hanedanından şehzadeler ulaşmıştır. Batıdan yola çıkan Çağatay ve Çuci'nin soyundan kimseler de alana varmıştır. Ayrıca çeşitli bölgelerde idari ve askeri görevler üstlenmekte olan birçok Moğol ve diğer milletlere mensup görevliler de kurultay alanında hazır bulunmuşlardır. Yapılan mülhaza neticesinde de Göyük'ü tahta çıkarma görüşüne varmışlardır (Cüveynî, 2016, ss. 305-308; Cüveynî, 2013, ss. 234-235; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. II, ss. 805-806; Carpini, 2000, ss. 122-123; Plano Carpini Johannes, 2022, ss. 119-120). Taht merasimi tamamlandıktan sonra birtakım şaibeli işleri ele alması için Toluy'un oğlu Möngke ve Çuci'nin oğlu Orda görevlendirilmiştir. Onlar Temüğe Otçigin'in tahtı ele geçirme isteği ile hareket edip etmediğini oldukça gizli ve titizlikle incelemişlerdir. Bu meselenin soruşturmasına diğer herhangi bir kimsenin de karışmasına izin vermemişlerdir. Netice olarak Temüğe'nin suçlu bulunan emirlerinden bazılarının işlerine son vererek idam edilmeleri hükmüne varmışlardır (Cüveynî, 2016, ss. 310-311; Cüveynî, 2013, s. 238; Reşiduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. II, s. 806; Muhammed Benâketî, 2000, ss. 392-393; Hândmîr, 1984, s. 56. *Târîh-i Ravzatu's Safâ*'da diğerlerinden farklı olarak Temüğe'nin suçunu itiraf ettiği belirtilmektedir (Bk. Muhammed Mîrhând, 2006, s. 3944). Meselenin çözümüne dair ana kaynaklar, bu olayda Temüğe'nin de idam edildiğine dair herhangi bir malumat vermemektedirler. Bu durum, bazı araştırmacılar tarafından da teyit edilmektedir (D'ohsson, 2014, s. 224; Howorth, 1876, s. 163; Curtin, 1908, s. 316; Barthold, 1981, s. 594; Grousset, 2006, s. 307). Ancak bazıları ise Temüğe'nin idam edildiğine yönelik bilgiler vermektedirler (Allsen, 1987, s. 20; Jackson, 1978, ss. 197-198; Jackson, 2022, s. 80; Atwood, 2004, s. 212; May, 2021, s. 193; May, 2017, s. 12; Togan, 2016, s. 410; Biran, 1997, s. 12). İdam edildiği yargısına *Târîh-i Cihân Gûşâ* ve *Câmiu't Tevârîh* gibi eserlerin İngilizce tercümelerinden (Juvaini, 1958, s. 255; Rashid Al-Din, 1971, s. 182; Rashiduddin Fazullah, 1998, s. 393) faydalanarak varmaktadırlar. Bu yargıyı Ioannes de Plano Carpini seyahatnamesinde yer alan hanedana mensup bir kişinin (Bazı tercümelerde yeğeni bazılarında torunu olarak geçmektedir) kurultaysız başa geçme isteği sonucunda öldürüldüğü bilgisiyle (Dawson, 1955,

s. 25; Carpini, 2000, s. 65; Plano Carpinili Johannes, 2022, s. 56) desteklemektedirler. Ancak tercümesi yapılan *Târih-i Cihân Gûşâ*'nın Muhammed Kazvîni neşrinde Temüğe Otçigin'in idam edildiği yargısı bulunmamaktadır (Cûveyni, 1912, s. 210; Cûveyni, 2016, ss. 310-311; Cûveyni, 2013, s. 238). *Câmiu't Tevârih*'in Farsça neşirlerinde de Temüğe Otçigin'in idam edildiği bilgisine rastlanılamamaktadır (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. II, ss. 805-806; Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 2014, s. 569). Ioannes de Plano Carpini'nin eserinde ise idam edilen kişinin Göyük'ün tahta geçişi öncesinde bu akıbeta uğradığı belirtilmektedir (Dawson, 1955, s. 25; Carpini, 2000, s. 65; Plano Carpinili Johannes, 2022, ss. 56, 124). Zira Temüğe Otçigin, yukarıda bahsettiğimiz kaynaklara göre Göyük'ün tahta çıkış kurultayına katılmış ve sonrasında yargılanmıştır. Bu nedenle Ioannes'in kaydı ile diğer eserlerin verdiği bilgiler harmanlanarak Temüğe'nin idam edildiği hükmünü çıkarmak pek mümkün gözükmemektedir.

Temüğe Otçigin'in ailesine dair kayıtlarda ise en muteber eşinin Sendekçin olduğu görülmektedir. Sendekçin Hatun, Temüğe'nin annesi Ögelün'ün akrabasıdır. Bu nedenle yaşamı boyunca oldukça fazla saygı görmüştür. Ancak Temüğe'nin bu kadın haricinde de birçok eşi vardır (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I, s. 280). Hatta onlardan doğan seksen civarında erkek evladının olduğu rivayet edilmektedir (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I-II, ss. 281, 805). Temüğe'nin ölümü sonrasında ise yerine oğlu Tağaçar'ın geçtiği bilgisi bulunmaktadır (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, 1995, C. I-II, ss. 374, 827, 850, 887). Ancak şeceremelerde Tağaçar, Temüğe'nin evladı değil, oğlu Çibu'dan torunu olarak gözükmemektedir (Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî, yz. 104a; Anonim, yz. 9b-10a).

Sonuç

Bu çalışmada doğumundan başlanarak Temüğe Otçigin hakkında kaynaklarda bulunan malumatlar, bir bütün halinde verilmeye çalışılmıştır. Bazı tartışmalı hususlara değinilerek onların çözüme kavuşturulması adına çıkarımlarda bulunulmuştur. Şüphesiz bu hususların en dikkate değer olanlarından birincisi, Nayman hanı Tayang ile verilen mücadelede savaş kararının alınmasında etkin olan kişinin kimliği hakkındaki çıkarımımızdır. Temüğe Otçigin'in hayatına dair ikinci mühim tespitimiz ise ölüm şekline dair literatüre aksettirilen idam edildiği bilgisinin yeterli tutarlılığa sahip olmadığı görüşüdür. Ayrıca kaynaklarda Temüğe Otçigin'in ölümü sonrasında yerine geçen Tağaçar'dan oğlu olarak bahsedilmesine rağmen bu kişinin aslında torunu olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Netice olarak Temüğe Otçigin'den bahseden kaynaklar, hayatına dair bilgileri 1246 yılına kadar getirmektedirler. Temüğe'nin bu tarihte bahsetmiş olduğumuz doğumuna dair genel kabule göre yetmiş sekiz yaşında olduğu görülmektedir. Daha sonrasında hayatına dair herhangi bir malumata rastlanılamamıştır.

Kaynakça

- Alaaddin Ata Melik Cüveynî. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Ala-ad-Din Ata-Malik Juvaini. (1958). *History of the World Conqueror*. (Mirza Muhammad Qazvini, Neşr.). C. I. (J. A. Boyle, Çev.). Cambridge: Harvard University Press.
- Alâeddin Ata-Melik Cüveynî. (1912). *Târih-i Cihân Gûşâ* (Mirza Muhammad Qazvini, Neşr.). (C. I). Leyden: Brill.
- Alâeddin Ata-Melik Cüveynî. (2016). *Târih-i Cihân Gûşâ* (Mirza Muhammed Kazvîni, Neşr.). Tahran: İntişarat-ı Hermes.
- Allsen, T. T. (1987). *Mongol Imperialism*. London: University of California Press.
- Anonim. (1990). *Mongolun Nigoça Tobçıyan* (B. Sumyabaatar, Haz.). Ulaanbaatar: Ulsin Hevleliin Gazar.
- Anonim. (2004). *The Secret History of the Mongols* (I. de Rachewiltz, Çev.). Leiden: Brill.
- Anonim. (2011). *Moğolların Gizli Tarihçesi* (M. L. Kaya, Çev.; E. Kalan, Ed.). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Anonim. (yz.). *Muizzû'l Ensâb*. Bibliotheque Nationale France. Department des Manuscrits. Persian 67, 5a-10a.
- Atwood, C. (2004). *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York: Facts on File, Inc.
- Barthold, V. V. (1981). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (H. D. Yıldız, Haz.), İstanbul: Kervan Yayınları.
- Biran, M. (1997). *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia*. London: Curzon Press.
- Biran, M. (2019). *Cengiz Han* (A. F. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Buell, P. (2003). *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*. Maryland: The Scarecrow Press.
- Carpini, J. P. (2000). *Moğol Tarihi ve Seyahatname* (E. Ayan, Çev.). Trabzon: Derya Kitapevi.
- Curtin, J. (1908). *The Mongols a History*. Boston: Little Brown and Company.
- Dawson, C. (Ed.). (1955). History of the Mongols by John of Plano Carpini. *The Mongol Mission* içinde (ss. 3-72). New York: Seed and Ward.
- De Rachewiltz, I. (1972). *Index to the Secret History of the Mongols*. Bloomington: Indiana University Publications.
- D'ohsson, A. C. M. (2014). *Moğol Tarihi* (E. Kalan, Haz.). İstanbul: I.Q Kültür Sanat Yayınları.
- Gıyâsuddîn Hândmîr. (1984). *Târih-i Habîbu's Siyer* (C. III) (M. Debirsiyaki, Neşr.). Tahran: Kitab Furuşî Hayyam.
- Grousset, R. (2006). *Bozkır İmparatorluğu* (R. Uzmen, Çev.). İstanbul: Ötügen Neşriyat.

- Howorth, H. H. (1876). *History of the Mongols* (C. I). London: Longmans Green and Co.
- Jackson, P. (1978). The Dissolution of the Mongol Empire. *Central Asiatic Journal*. 22 (3/4), 186-244.
- Jackson, P. (2022). Doğu İç Asya'da Moğol Çağı (A. T. Özcan, Çev.). N. Di Cosmo, A. J. Frank ve P. B. Golden (Haz.), *İç Asya Tarihi Cengizliler Çağı* içinde (ss. 70-99). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Kaya, Ç. (2021a). Büyük Moğol Ulusu'nda Hanedan Değişim Süreci ve Siyasi Etkileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(27), 37-54.
- Kaya, Ç. (2021b). Büyük Moğol Ulusu'nda İlk Velihaht Tayini Hususuna Dair Bir İnceleme. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (14), 23-34.
- Lessing, F. (2017). *Moğolca Türkçe Sözlük* (G. Karaağaç, Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Li Chih-Ch'ang. (1931). *Ch'ang Ch'un The Travels of an Alchemist* (A. Waley, Çev.). London: George Routledge & Sons Ltd.
- Lubsandanzan. (2006). *Altan Tovç* (Ş. Çoimaa, Haz.). Ulaanbaatar: Tüühen Survalç Biçgiin Tsvral.
- May, T. (2021). *Moğol İmparatorluğu* (Ü. E. Uysal, Çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- May, T. (Ed.). (2017). *The Mongol Empire a Historical Encyclopedia*. California: Abc-Clio.
- Mergen Gegeen. (2006). *İh Mongol Ulsin Ündsen Altan Tovç Tuuj Orşvoi* (D. Bürnee, Haz.). Ulaanbaatar: Tüühen Survalç Biçgiin Tsvral.
- Muhammed Benâketî. (2000). *Târîh-i Benâketî* (C. Şear, Neşr.). Tahran: Encümen-i Asar Mefahir-i Ferhengi.
- Muhammed Mîrhând. (2006). *Târîh-i Ravzatu's Safâ* (C. VIII) (C. Keyanfer, Neşr.). Tahran: İntişarat-ı Esatir.
- Paulenz, K. K. (2020). *Moğollar: Cengiz Han'dan Günümüze* (H. Aydın, Çev.). İstanbul: Runik Yayınları.
- Plano Carpinili Johannes. (2022). *Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi* (A. T. Özcan, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Rashid Al-Din. (1971). *The Successors of Genghis Khan* (J. A. Boyle, Çev.). New York: Columbia University Press.
- Rashiduddin Fazullah. (1998). *Jami'u't-Tawarikh* (C. II.) (W. M. Thackston, Çev.). Boston: Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî. (1995). *Câmiu't Tevârih* (C. I-II) (M. Ruşen ve M. Musevi, Neşr.). Tahran: İntişarat-ı Elburz.
- Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî. (2014). *Câmiu't Tevârih* (B. Kerimi, Neşr.). Tahran: İntişarat-ı İkbâl.
- Reşîduddîn Fazlullah Hemedânî. (yz.). *Kitâb-ı Nesebnâme-i Mulûk*. Topkapı Sarayı Müzesi. III. Ahmed Kitaplığı, 2937.
- Ratchnevsky, P. (1992). *Genghis Khan His Life and Legacy* (T. N. Haining, Çev.). Cambridge: Basil Blackwell.

- Rybatzki, V. (2006). *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente*. Helsinki: Publications of the Institute for Asian and African Studies.
- Sagan Setsen. (2006). *Erdeniin Tovç* (M. Bayarsihan, Haz.). Ulaanbaatar: Tüühen Survalç Biçgiin Tsvral.
- Togan, İ. (2016). Otchigin's Place in the Transformation from Family to Dynasty. I. Zimonyi ve O. Karatay (Ed.), *Central Eurasia in the Middle Ages Studies in Honour of Peter B. Golden* içinde (ss. 407-423). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- T'ang, C. (1970). *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temaslarda Bulunan Şahsiyetler* (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Umumi Türk Tarihi Kürsüsü. İstanbul.
- Weatherford, J. (2021). *Cengiz Han* (S. Karakale, Çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Yıldırım, K. (2012). Tatar Adının Kökeni Üzerine. *Türkiyat Mecmuası* 22(2), 171-190.
- Yıldırım, K. (Haz.). (2013). *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.